

TAŞ VE CEVHERLERİN TÜRKÇE TIP YAZMALARINDA TEDAVİ AMACIYLA KULLANILMA ŞEKİLLERİ

THE TYPES OF USAGE OF STONES AND GEMSTONES FOR TREATMENT PURPOSES IN TURKISH MEDICAL MANUSCRIPTS

Feyza TOKAT*

Özet:

Halk hekimliği kısmen yazılı metinlerden ulaşabildiğimiz, tanımlanması ve sınıflandırılması zor bir alandır. Taş ve cevherlerden halk hekimliğinin hem doğal hem de dinsel-büyüsel uygulamalarında hastalıkları önlemek ve tedavi etmek amacıyla yararlanılmıştır. Taş ve cevherler; doğal halk hekimliğinde yenilerek, suyu içilerek, deriye sürülerek, göze sürme yapılarak kullanılırken, halk hekimliğinin dinsel- büyüsel uygulamalarında doğal halk hekimliğinden farklı olarak taşların sahip olduğu güce, enerjiye dayalı bir yöntem uygulanır. Bu uygulamalar genellikle kişinin o taşı üstünde taşıması, kolye, yüzük olarak takması veya bulunduğu odaya asması şeklindedir. Bu çalışmada XV- XVII. yüzyıllar arasında yazılmış telif, tercüme veya derleme Türkçe tıp yazmalarında geçen değersiz, yarı değerli, değerli taşlarla ilgili doğal ve dinsel-büyüsel halk hekimliği uygulamaları üzerinde durulmuş ve örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Halk Hekimliği, Dinsel-Büyüsel Halk Hekimliği, Tıp Yazmaları, Taş, Cevher.

Abstract:

Folk medicine is a hard to classify and identify field, part of which can be reached from written texts. In practises of both natural folk medicine and magico-religious folk medicine, stones and ores are used to prevent and treat diseases. In natural folk medicine, stones and ores are used by swallowing, drinking its juice, rubbing to the skin, tinging with kohl whereas in magico-religious practices of folk medicine, unlike the natural folk medicine, practices based on believed powers and energies are applied in which these practices are mainly applied by wearing as a necklace or ring, carrying or hanging on the wall. In this study, examples based on natural folk medicine and magico-religious practices of worthless, semi-precious, precious stones mentioned in copyright, translation or compilation Turkish medical manuscripts written through XV.-XVII. centuries are given.

Key words: Natural Folk Medicine, Magico-Religious Folk Medicine, Medical Manuscripts, Stone, Ore.

---

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölüm – Denizli
ftokat@pau.edu.tr

GİRİŞ

Farklı kaynaklarda halk tıbbı, folklorik tıp veya tıbbi folklor olarak adlandırılan halk hekimliğinin ilk tanımı; daha çok batıl inançlara sahip halk tipi kişiler tarafından geçmişte uygulanmış ve günümüzde de uygulanmakta olan, sağlığın korunması veya hastalıkların iyileştirilmesi ile ilgili takılar, büyüler ve alışkanlıkların bütünü şeklindedir (Black, 1878, s.328). Bu tanımda halk hekimliğinin büyüler ve alışkanlıklardan oluştuğu vurgulanmaktadır. Sözlük tanımına baktığımızda ise halk hekimliği, bilhassa modern tıp hizmetlerinden yararlanamayan kişiler tarafından herhangi bir mesleki uzmanlık içermeden genellikle deneme yanılma yoluyla elde edilmiş bitkisel kaynaklı ilaçların kullanımını içeren geleneksel tıp olarak tanımlanmaktadır (Merriam Webster's Collegiate Sözlüğü, 1993). Bu tanımda da halk hekimliği uygulamaları bitkisel kaynaklı ilaçların kullanımına indirgenmiştir. Halk hekimliğini küçümseyen veya sınırlandıran bu bakış açılarının kabul görmesi ile de tıp tarihçilerinin halk hekimliği tarihinden çok ilaçla tedavi tarihi üzerinde durdukları görülmektedir (Hatfield, 2004, s. xvii).

En genel anlamda sağlığı korumak ve hastalıkları tedavi etmek amacıyla uygulanan geleneksel yöntemlerin tamamı (Bayat, 2010, s.26) olan halk hekimliğinin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren kendini ve neslini koruma içgüdüleriyle sağlığını korumaya ve hastalıklarını tedavi etmeye çalışmıştır. İnsanoğlu bu içgüdüyle çevresinde gördüğü hayvan, bitki ve taş gibi her türlü maddeyi em/ilâç/deva hazırlamakta kullanmış ve deneme yanılma yöntemiyle başarılı olduğu uygulamaları sözle ve yazıyla gelecek nesillere aktarmıştır. Halk hekimliği bir kısmına yazılı metinlerden ulaşabildiğimiz, çoğunlukla zaman içerisinde değişikliklere uğramış, tanımlanması ve sınıflandırılması zor bir alandır. Kesin bir sınıflandırma yapmak zor olsa da halk hekimliği doğal ve dinsel-büyüsel halk hekimliği olarak ikiye ayrılabilir (Yoder, 1975, s. 25-27; Spector, 1991, s. 102-109).

Doğal halk hekimliği tecrübeye dayanan tedbirler olarak da adlandırılmaktadır ve bu uygulamalarda sadece doğadaki bitkiler değil, çeşitli maddeler de tedavi amacıyla kullanılır (Acıpayamlı, 1968, s.1). Bugünkü modern tıp ve farmakolojinin temellerinin dayandığı doğal halk hekimliğinde kullanılan maddeler arasında taş ve cevherler de bulunmaktadır. Halk hekimliğinin diğer kolu olan dinsel-büyüsel halk hekimliğinin uygulamalarında ise din ve büyü birlikte kullanılır ve bunlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılması mümkün olmayan alanlardır (Kaplan, 2011, s. 155). Bugün birbirine tamamen zıt konumlarda olan büyücü ve hekimlerin tarihin derinliklerine gidildikçe yakınlaştıkları hatta günümüz modern hekimlerinin atasının büyücüler olduğu söylenebilir (Ronan, 1983, s. 6). Büyücüler her ne kadar hekimlik müessesesinin ortaya çıkışıyla birlikte

iyileştirme görevlerini hekimlere devretse de bu devir sınırlı olmuş, büyücü/şamanlar birçok toplumda büyü ve iyileştirme işlerini bir arada götürmeye devam etmiştir (Doğan, 2011, s. 121).

İslamiyet'i kabul ettikten sonra bile Türklerin eski inançlarını yeni inanç örtüsü altında devam ettirmeleri, tarih boyunca kabullendiği değerlerinden kopamayışının bir sonucudur. Türklerin daha çok Orta Asya'dan Anadolu'ya göçerken getirdiği bu inançlardan biri de kamlık/şamanlık geleneğidir (Kaya, 2011, s. 199). Türkler arasında halk hekimliği ve halk ilaçları ile ilgili uygulamaların kökenleri de kamalara/şamanlara dayanmaktadır. Kamların/şamanların devamı olarak ortaya çıkan ve Anadolu halk hekimleri arasında önemli bir yeri olan "ocaklılar" geleneksel yöntemler yanında inanç ve büyü kaynaklı bazı uygulamalara da başvurumaktadırlar. Usta-çırak ilişkisiyle edinilen bilgiler yanında kalımsal olarak kazanıldığına inanılan şifa verici olağanüstü özellikleri ocaklıları diğer halk hekimlerinden üstün kılmaktadır (Durbilmez, 2013, s. 98).

Türkçe tıp yazmaları binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Türk milletinin hastalıkların teşhisine, tedavisine, önlenmesine yönelik bilgi birikimi ile doğal ve dinsel-büyüsel halk hekimliği uygulamalarını yansıtmaları bakımından Türk folkloru ve halk bilimi araştırmacılarının çalışma alanına girmektedir. Türkçe tıp yazmalarında genel olarak teşhis edilen hastalıklar için reçeteler tarif edilmiştir. Önerilen bu ilaçlar bazen bir, bazen de daha fazla maddenin bir araya getirilmesinden oluşur.

Türkçe tıp yazmalarındaki doğal halk hekimliği uygulamalarında hayvansal ve bitkisel ürünler yanında taş ve cevherler de hap, süfuf (toz hâline getirilmiş ilaç), şarap (şurup), cevâriş (müshil ve gayr-ı müshiller), laûk (macun, pastil), tiryâk (zehirlenmelere ve bazı hastalıklara karşı kullanılan macun), dühn (yağ), kurs (pastil), şâf (ilaçlı fitil), tıla (sürülecek merhem, yağ), zımâd (band, sargı), zerûr (göz ilacı), hukne (içinden sıvı geçirerek yıkama) ve merhem şeklinde kullanılmıştır.

Türklerin dinsel-büyüsel halk hekimliği uygulamalarında taş ve cevherleri kullanmasında taşların ruhu, bugünkü ifadeyle enerjisi olduğu inancı yatmaktadır. Türklerdeki taş ve madenlerin ruhu olduğu inancına dair bulgular bugün bile Türkçenin söz varlığında yaşamaktadır. Kötü bir durumdan söz edilirken hepimizden irak olsun anlamında kullanılan "dağlara taşlara" ve "sabır taşının çatlaması" deyimlerinde taşların da bir insan gibi sıkıntılara sabretme özelliği yani ruh, hayat sahibi olma özelliği görülmektedir.

Bugün organik ve inorganik olmak üzere ikiye ayrılan taşlar, Türkçe tıp yazmalarında hayvânî ve madenî olarak sınıflandırılmıştır. Faydaları belirtilen bu taşlar arasında zümrüt, yakut, inci gibi madenî olanlar gibi,

balık beyni içinde olan *hacerü'l-hût taşı*; dağ keçisinin karnında oluşan *panzehir taşı* gibi hayvanî olanlar yani bir hayvanın vücudunda oluşan taşlar da bulunmaktadır.

Bu çalışmada XV.- XVII. yüzyıllar arasında yazılmış telif, tercüme veya derleme Türkçe tıp yazmalarında geçen değersiz, yarı değerli, değerli taşlarla ilgili doğal ve dinsel-büyüsel halk hekimliği uygulamaları ile ilgili örnekler verilmiştir. Uygulama örnekleri serbest bir dille aktarılmış ve örneklerden sonra ayraç içerisinde uygulamanın hangi eserin kaçınıcı sayfasında ve varsa hangi satırında olduğu belirtilmiştir. İncelenen eserler şunlardır:

Hulâsa-ı Tıbb (HT): XV. yüzyılda Cerrâh Mesud tarafından Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir cerrahnâmedir (Uçar, 2009).

Yâdigâr-ı İbni Şerif (Y): Devrinin ünlü hekimlerinden biri olan İbni Şerif tarafından XIV. yüzyılda kaleme alınmış bir eserdir (Küçükler, 1994).

Tertîb-i Muâlece (TM): XV. yüzyıl tıp eserlerinden olan Tertîb-i Muâlece, müellifi kesin olarak bilinmeyen yarı telif yarı derleme mensur biçimde yazılmış bir tıp kitabıdır (Gümüşatam, 2009).

Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb (TEN): Sultan IV. Mehmet devri tarihçilerinden Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından XVII. yüzyılda kaleme alınmış tıbbî bir eserdir (Tokat, 2012).

Türkçe tıp yazmalarında hastalıkları tedavi etmek için tavsiye edilen taş ve cevherlerin öncelikle mizacı belirtilir. Taşlarda mizaç konusuna geçmeden önce dönemin tıp anlayışı hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Çünkü tıp yazmalarındaki tedavi yöntemlerinde “Ahlât-ı Erbaa” tıp felsefesi temel hareket noktasıdır.

Türkçe tıp yazmalarındaki tıp anlayışı Hipokrat'ın Dört Humor (Dört Unsur) teorisine dayanmaktadır. İslam bilim dünyasına da geçen Eski Yunan'daki bu inanişe göre, insan Makrokozmos denilen evrende bir Mikrokozmos'tur yani evrenin bir yansımasıdır. Yeryüzü evrenin ortasında hareketsiz durmakta, onu en yakını Ay olan yedi gezegen kuşatmaktadır. Ay ile yeryüzü arasında sırayla ateş, hava, su, toprak tabakaları bulunmaktadır. Bütün var olan maddeler de bu dört unsurdan oluşmaktadır. Ateş, sıcak ve kurudur; hava, sıcak ve rutubetlidir; su, soğuk ve rutubetlidir; toprak, soğuk ve kurudur. Mikrokozmos'taki bu dört unsura karşılık, insanda da Dört Humor (Dört Hilt /Ahlât-ı Erbaa) bulunur: Kan, sıcak ve nemli; balgam, soğuk, nemli; safra sıcak ve kuru; sevdâ, soğuk ve kurudur. Bu dört sıvının insandaki oranına göre mizaçlar değişir. Bünyede hangi sıvı baskınsa, mizaç o adla anılır: Kanlı (demevî) mizaç, balgamlı (balgamî) mizaç, safıralı (safıravî) mizaç, sevdalı (sevdâvî) mizaç. Sağlık, bu sıvılar arasında kurulmuş olan bir denge durumuyken, hastalık bunlar arasındaki dengenin

bozulmasının sonucu ortaya çıkar. Hastalıkların tedavisi, öncelikle bozulmuş olan dengenin tekrar kurulması esasına dayanır (Uludağ, 1991; Uzel, 1992; Kahya, 1995; Sarı, 2003).

Nasıl ki her cismin sıcak, soğuk, kuru, nemli niteliği varsa, her taş ve cevher de bu özelliği tabii bir unsur olarak bünyesinde bulundurur. Bu unsurlar dört dereceden birine sahiptir. Örneğin bir taş birinci, ikinci, üçüncü veya dördüncü derecede sıcak, soğuk, kuru veya nemli olabilir ve bu taşın hastayı tedavi etme biçimini değiştirir. Bu sebeple Türkçe tıp yazmalarında öncelikle taşın veya cevherin ahlât-ı erbaaya göre durumu yani tabiatı belirtilir. Taşın veya cevherin ahlât-ı erbaaya göre durumunun tespiti, hangi mizaca uygun olduğunun cevabını da vermiş olmaktadır. Böylece hangi mizaca, hangi hastalığa faydalı olduğu ortaya konmuş olur.

Panzehir taşı sıcak tabiatlı mizaca fayda eder (TEN 36a/10).

Alçı taşının yanmışının tabiatı soğuk ve kurudur (TEN 42a/8- 9).

Beni israil zeytini denilen taşın tabiatı mutedildir (TEN 43b/14/15).

Mermer, İbn Şerif'in sözüne göre soğuk ve kurudur (TEN 50a /16).

Kan taşının tabiatı İbn Mâsûye'nin sözüne göre ikinci derecede sıcak ve kurudur. Bazıları bunun yıkanmamış olanı evvelde sıcak ve ikincide kurudur dediler, ama yıkanmış iki derecenin evvelinde soğuktur derler (TEN 58b/14-15).

1. TAŞ VE CEVHERLERİN DOĞAL HALK HEKİMLİĞİNDE KULANILMASI

Tıp yazmalarındaki doğal halk hekimliği uygulamalarında taş ve cevherler bazen tek başına, bazen de ilaç yapımında bir malzeme olarak diğer maddelerle bir araya getirilerek kullanılmıştır. Tedavi amacıyla taş ve cevherler bazı uygulamalarda tek başına yenerek, bazı uygulamalarda da ufalanıp dövülüp başka terkiplerin içine katılarak kullanılmıştır. Bu uygulamalarda taş ve cevherlerin kan akmasını durdurucu, zehir tedavi edici, ağrı dindirici vb. özellikleri vurgulanmıştır. Tedavi için önerilen reçetelerde tedavide kullanılacak her türlü maddenin olduğu gibi taş ve cevherlerin de dirhem dirhem ölçüsü, ilaçların nasıl hazırlanacağı, yan etkileri ve ilacın muadili ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Doğal halk hekimliği uygulamalarında taş ve cevherlerler yakılarak, ezilip kurutulup toz haline getirilerek, yıkanarak, suyu içilerek, deriye sürülerek, göze sürme yapılarak kullanılmıştır.

Beni israil zeytini taşının yarım miskalini sıcak su ile içseler böbrek ve mesane taşlarını kırar ve çıkarır (TEN 43b/15).

Beni israil zeytini taşını idrar yapmada zorlananlara ezilip içirseler hemen idrarı akıtır (TEN 43b/16).

Panzehir taşını rezene ile ezip yılan sokanlara içseler hemen ağrısını dindirip Allah'ın izniyle ölümden kurtulur (TEN 36a/7-8).

Panzehir taşını, hayvanî hem de madenî zehirlenmelerine içmek ve merhem yapmak faydalıdır (TEN 36a/8-9).

Alçı taşını yumurta beyazı ile karıştırıp kanamanın durdurulamadığı yere uygulansınlar, ama içmesinler çünkü zararlıdır (TEN 42a/9-10).

Alçı taşını sirke ile birlikte başa veya alına yakı yapsalar burun kanamasını durdurur (TEN 42a/11-12).

Alçı taşını kan sızan yerlere ekseler kanı hemen durdurur (TEN 42a/13).

Balık beyni içinde olan taşı ezip içseler böbrekte ve idrar torbasında olan taşları kırar ve çıkarır (TEN 44a/5-6).

Sünger taşını şarap ile içlerse böbrek taşını kırar (TEN 44a/4).

Zaç taşını uyuz ve çibana ve burun kanı dinmeyene verseler faydalıdır (HT 84a/3-4).

Mermer taşını üç gün boyunca bal ile karıştırıp yerlerse bedende olan çibanları kurutur (TEN 50a/16-17).

Mermer taşını yakıp döğüp kanı durmayan yaralara ekseler kanı dindirir ve iyileştirir, şişi indirir (TEN 50/18-19).

Kan taşını anne sütü ile karıştırıp göz üzerine yakı yapsalar gözün ağrısını ve şişini giderir (TEN 59a/2-3).

Kan taşını yumurta beyazı ile göz ağrılarına yakı yapsınlar (TEN 59a/4).

Bileği taşını iyice ufalayıp, kız oğlan kız akil baliğ olmadan önce memesine sürerlerse memesi büyük olmaz, kararında kalır (TEN 142b/1-3).

Her kim sığır ödünden çıkan haraza taşının iki çekirdeğini ezip hamam içinde veya hamamdan çıkar çıkmaz içip üzerine tavuk çorbası içerse şişmanlar (TM 89a/2-4).

Zeberced taşını kazıyıp içseler cüzzamdan emin olur (TM 90a/10-11).

Bir kadın çocuk doğururken zorlansa çocuğu doğuramasa bir dirhem deniz köpüğünden içseler kurtulur (HT 82b/9-10).

Mercanı yumuşak bir şekilde döğüp, birkaç kere diş diplerine sürmek gerekir (Y 149a).

Beni israil zeytini adlı taşı alıp yumuşakça döğüp ufalayalar buçuk miskal kadarını içirirlerse hemen idrarı akıtır ve böbrek taşını parçalayıp düşürür (Y 201a).

İyi yakut ve yeşim taşını ağızda tutmak susuzluğu giderir (Y 270).

2.TAŞ VE CEVHERLERİN DİNSEL-BÜYÜSEL HALK HEKİMLİĞİNDE KULLANILMASI

İlkel insanlar taşı öncelikle barınma, savunma, sığınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için kullanmıştır. Mıknatıs taşının demiri çekmesi; incinin çoğalma özelliği gibi taşıdaki fiziksel değişiklikleri gözlemleyen insanoğlu taşların içinde bir ruh ve enerji olduğunu varsaymış ve büyücüler vasıtasıyla taşlardaki enerjiyi kontrol edip bu güçten yararlanmak istemiştir. Türk toplumu da büyücü şamanlar vasıtasıyla taş ve cevherlerin enerjilerinden ve güçlerinden yararlanma yoluna gitmiş, böylece taş ve cevherler tarihsel süreç içerisinde, Türk milletinin medet umduğu, tedavi amacıyla kullandığı nesnelere biri olmuştur.

Bazı taşların uğurlu, kuvvetli ve kudretli sayılması; şifa aracı olarak kullanılması ilkel toplumlardan günümüz modern insanına kadar her türlü toplumda görülmektedir. Örneğin Avusturalya yerlilerine göre çurunga adı verilen taş, çok önemlidir ve zürriyet temin eden, meyveleri büyüten bir kudret taşımaktadır. Yine Codrinkton, Polinezya ve Malenezya'da ilkel toplumlar verimli bir ağacın yanından aldıkları bir taşı bol mahsul vermesini istediği başka bir ağacın yanına gömmektedir (Tanju, 1968, s. 20-22). Hititlerde kutsallığına inanılan Havaşi taşı, Anadolu'da Havaş Taşları adı verilen taşlar fetiş anlamında kullanılmıştır. Friglerde görülen Ana Tanrıça Kybele'nin de başlangıçta bir meteor taşıyla ilgisi olduğu bilinmektedir (Yardımcı, 2008, s.2). İskoçya'daki yerel inanışa göre doğan çocuklara hastalıklardan ve kötü şanstın korunmaları için geleneksel olarak doğum taşı verilmekte ve bu taşlar nesilden nesile aktarılmaktadır (Souter, 1995, s. 38).

Taşlarda ruh bulunduğu inancı Eski Türkler arasında da görülmektedir. Uygurların Kut Dağı Efsanesinde, iri bir yeşim kayasının Çinlilerce Uygurlardan alınması, sonra da kıtlık çıkması ve Uygurların refahının bozulması anlatılır. Yada (yat) taşı hem uğurlu olması hem de yağmur yağdırması inancı sebebiyle Türkler tarafından kutsallaştırılmıştır (Kaya, 2001, s. 204). Türklerdeki yada taşı ile ilgili bu inanç, Divanü Lügati't Türk'te şöyle anlatılmaktadır: "Bir türlü kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü" (Atalay, 1985, s. 3).

Günümüz modern kentli insanı da taşın içinde gizli bir kuvvet bulunduğuna dair kesin bir bilgiye sahip olmamasına karşın; değerli, yarı değerli taşları kolye, yüzük şeklinde üzerinde taşımakta ve bu taşların hayatına olumlu bir katkıda bulunacağına inanmaktadır.

Türkçe tıp yazmalarında halk hekimliğinin dinsel-büyüsel uygulamalarında doğal halk hekimliğinden farklı olarak taşların sahip olduğu güce, enerjiye dayalı bir tedavi yöntemi uygulanır. Bu uygulamalar genellikle kişinin o taşı üstünde taşıması, kolye, yüzük olarak takması veya bulunduğu odaya asması şeklindedir. İncelenen Türkçe tıp yazmalarında taş ve cevherlerin tedavi amacıyla dinsel-büyüsel uygulamalarda kullanımları için şu örnekler bulunmuştur:

Zümrüdü çocuk doğduğunda boynuna assalar çocuk, sara hastalığına ve cüzzama yakalanmaz (TEN 52a/15-16).

Zümrüdü boyunda veya yüzük kaşında taşısalar sara hastalığı için faydalıdır (TEN 52a/14).

Firuze taşı taşıyan kimseye yılan ve akrep gelmez. Yine firuze taşıyan kimseye nazar değmez (TEN 71a/10).

Lacivert taşı taşıyan kimse keder ve korkmaktan emin olur (TEN 85a/16).

Göz taşını çocukların boynuna assalar korkudan emin olur (TEN 99a/2).

Kırmızı yakut vesveseler ve hafakana ve kalp zayıflığına ve gama ve hüzne faydalıdır (TEN 113b/4).

Her kim bir parça mıknaş taşı boynunda taşırsa zeki olur ve hiçbir şeyi unutmaz (HT 84a/7-8).

Bir kadın çocuğunu doğururken zorlanırsa mıknaş taşı yanına götürseler kolaylıkla doğurur. (HT 83a/1-2).

Bir kişi veba çıkarmak istemezse yakuttan yüzük takarsa veba çıkarmaz (HT 83a/2-3).

Çocuk düşüren kadının başında değirmen taşının alt taşından bir parça taşırsa çocuk düşürmez olur (HT 84a/2-3).

Sara hastalığı için hakkâkların inci ve taş deldiği elmas taşı faydalıdır. Bu taşın olduğu evde kimseyi sara nöbeti tutmaz. Elması başında taşıyan kişi sara olmaz (Y 139b/7-11).

Her kim burnûs (?) karnındaki taşı bulduğunda yıkayıp o suyu içse dert ve kederi gider (TM 82a/11).

Kurşundan yüzüp takmak bedeni semirtir (TM 89a/7).

Veba salgını olduğunda üstünde yakut taşırsa vebadan emin olur (TM 102a/8).

Çakmak taşını hatun kişinin uyluğuna bağlayıp assalar hemen kolaylıkla doğum yapar (Y 213a).

Yedi tane ufak taşın her birini çıbanların üzerine süreler ki o çıbanların iltihabına bulaşa hepsinin üstüne büyük bir taş koyalar artık bir daha çıban çıkmaz (Y 235b).

Çakmak taşını ateşte iyice kızdırıp bir bez içine koyalar sıcak iken vebalı yerin üzerine bez ile değirip korkutalar bunu üç defa yapsalar vebadan kurtulur (Y 234b).

Bir parça mknatis taşını takkeye dikseler hasta kişi başında taşısaya fitik hastalığı için çok faydalıdır (Y 203a).

3.SONUÇ

Türkçe tıp yazmaları binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Türk milletinin hastalıkların teşhisine, tedavisine, önlenmesine yönelik sadece kitabî bilgi birikimini değil, aynı zamanda tıp folklorunu ve halk hekimliği uygulamalarını da yansıtmaktadır. Bu sebeple tarihî tıp yazmaları tıp tarihi araştırmacıları kadar, halk bilimi araştırmacıları için de kaynak eserlerdir.

Türkçe tıp yazmalarındaki halk hekimliği uygulamalarında taş ve cevherlerden hem doğal hem de dinsel-büyüsel halk hekimliği uygulamalarında yararlanılmıştır. Taş ve cevherler; doğal halk hekimliğinde yenilerek, suyu içilerek, deriye sürülerek, göze sürme yapılarak kullanılmıştır. Halk hekimliğinin dinsel-büyüsel uygulamalarında doğal halk hekimliğinden farklı olarak taşların sahip olduğu güce, enerjiye dayalı bir tedavi yöntemi uygulanır. Bu uygulamalar genellikle o taşı kişinin üstünde taşınması; kolye, yüzük olarak takması veya bulunduğu odaya asma şeklinde.

Genel olarak halk hekimliğinin dinsel-büyüsel uygulamalarını, özel olarak da bu çalışmanın ele aldığı taş ve cevherlerin halk hekimliğinin dinsel-büyüsel uygulamadaki kullanımını tamamen reddedip, bunların geçmişte kalan batıl inançlar olduğuna dair bir genelleme yapmak yanlıştır. Bu uygulamalardan bazılarının “taştaki enerji”yi kullanmak, harekete geçirmek adıyla alternatif tıp yöntemi olarak günümüzde de hâlâ varlığını sürdürdüğü unutulmamalıdır.

Türkçe tıp yazmalarında, fizyolojik ve psikolojik hastalıkları tedavi etmek için taş ve cevherlerin önerildiği reçetelerin doğruluğunu ve tıbbî bakımdan etkisini tespit etmek başka bir uzmanlık alanına girmektedir.

KAYNAKLAR

Acıpayamlı, O. (1968). Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2, Cilt XXVI, 1-9.

- Atalay, B. (1985). *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Genişletilmiş 2. Baskı.
- Black, W. G. (1878). *Journal of the British Archaeological Association* 34, 327-332.
- Doğan, Ş. (2011). XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri. *Millî Folklor* 89, 120-132.
- Durbilmez B. (2013). Cams / Shamans, The Folk Healers Living In Anatolia: Ocak Folk Healers. *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.19, 98-107.
- Gürkan, G. (2009). *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Muâlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatfield, G. (2004). *Encyclopedia of Folk Medicine: Old World and New World Traditions*. Santa Barbara: ABC-Clio.
- Kahya, E. (1995). *İbni Sinâ, El-Kanun Fi't-Tıbb (Birinci Kitap)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). Halk Tıbbının Kökenleri Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi. *Millî Folklor* 91,150-156.
- Kaya, M. (2011). Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri. *Folklor/Edebiyat* XXV, C VII, 199-218.
- Küçükler, P. (1994). *Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme- Metin- Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Merriam Webster's Collegiate Sözlüğü* (2003). Springfield: Merriam-Webster, Inc.
- Ronan, C.A. (2005). *Bilim Tarihi*. (E. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Sarı, N., Tuğ R., İzgöer, A.Z. ve Okutan M.Y. (2003). *Klasik Dönem İlaç Hazırlama Yöntemleri ve Terkipleri*. İstanbul: Form Reklam Hizmetleri.
- Souter, K. (1995). *Cure Craft: Traditional Folk Remedies and Treatment from Antiquity to the Present Day*. Safron Walden: C. W. Daniel Co. Ltd.
- Spector, R. E. (2012). *Cultural Diversity in Health and Illness* (8th ed.). Norwalk, Connecticut: Appleton & Lange.
- Tanyu, H. (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tokat, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb"i (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, İ. (2009). *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrah Mes'ûd Giriş- İnceleme-Metin-Dizinler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Uludağ, O. Ş. (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*. Sadeleştiren: İter Uzel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uzel, İ. (1992). *Cerrâhiyetü'l-Haniyye I-II*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yardımcı, M. (2008). Geleneksel Kültürümüzde Taş ve Zile'de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar. *Tarih ve Kültürü ile Zile Sempozyumu*, (1-16). Zile.
- Yoder, D. (1975). Halk Tıbbı, *Folkloru Doğru*, (S. Yoğurtçuoğlu ve A. Gülüm, Çev.) (23-31). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü.

KISALTMALAR

- HT: Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb (Uçar, 2009)
- TM: Tertîb-i Muâlece (Gümüştam, 2009)
- TEN: Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb (Tokat, 2012)
- Y: Yâdigâr-ı İbni Şerif (Küçükler, 1994)